

Новий погляд на проблему

О. М. Мовчан (Київ), О. П. Ресніт (Київ)

Міжпартійна політична боротьба у профспілковому русі України (1917 — 1922 рр.)

Історія міжпартійної боротьби за керівництво профспілковими організаціями, як і інші проблеми політичної історії, відображена в радянській історіографії досить тенденційно. Із зміцненням тоталітарного режиму ця тенденційність посилювалася. Так, якщо у працях самовидців політична боротьба висвітлювалася на ґрунтовній документальній базі, хоч нерідко її аналізу й бракувало об'єктивності, то у більш пізніх дослідженнях радянських істориків, як правило, замість джерельного аналізу знаходимо лише декларативний виклад, відповідний до офіційної концепції історичного розвитку.

У посткомуністичній вітчизняній історіографії зроблено перші кроки на шляху до виправлення цих хиб і написання правдивої історії робітничих організацій України. Підготовлено й видано дві брошури, присвячені розвитку робітничого руху доби Центральної Ради. Головна увага їх авторів зосереджується на взаємовідносинах національної держави і робітничого класу¹. Розпочалося вивчення історії так званих «незалежних» профспілкових об'єднань, а також політики радянського уряду по придушенню профспілкової незалежності².

У даній статті зроблено спробу простежити розвиток профспілкового руху України в контексті політичної боротьби, яка визначала характер і напрямки цього розвитку. Поза увагою авторів залишилися міжпартійні дискусії з питань профспілкового будівництва, що розгорталися на всеросійських профспілкових форумах, оскільки вони досить ґрунтовно висвітлені російськими істориками.

Революційні події у Петрограді в лютому 1917 р. збудили революційну творчість мас у всіх регіонах Російської імперії. В Україні почали утворюватися різноманітні політичні (ради робітничих депутатів) і економічні (профспілки та робітничі комітети чи фабзавкоми) організації робітничого класу. В них виявилися риси, характерні для всеросійської дійсності з її особливою гостротою класових суперечностей. Виникнення двох типів економічних організацій зумовлювалося тим, що у професійній спілці робітники об'єднувалися не за виробничим, а за професійним принципом, і для захисту інтересів окремих трудових колективів необхідно було організувати інші робітничі органи. Вони отримали назву робітничих чи фабрично-заводських комітетів.

Засновниками організацій російськомовного робітничого класу України були переважно загальноросійські соціалістичні партії. Між меншовиками і більшовиками до повернення В. І. Леніна з еміграції не існувало принципових суперечностей у питаннях стратегії і тактики класової боротьби. До того ж, у березні 1917 р. з ініціативи центрального комітету РСДРП(м) меншовики-оборонці і ітернаціоналісти уклали коаліцію з есерами³. Тому між радами, завкоміями і профспілками в процесі їх виникнення й оформлення

існували тісна взаємодія і взаємовплив, і їх не порушували окремі випадки конфронтації.

Навесні 1917 р. ради робітничих депутатів через відповідні комісії брали активну участь в утворенні профспілок і фабзавкомів як низових ланок радянського апарату. На окремих підприємствах організовувалися ради робітничих депутатів, що виконували функції рад і фабзавкомів. Водночас спостерігалася тенденція до перетворення фабзавкомів у низові осередки профспілок, однак цьому перешкоджала організаційна слабкість останніх ⁴.

Обличчя профспілкового руху в Україні, як стверджує один з перших його дослідників Ю. Крейзель, у початковий період Центральної Ради визначали фабрично-заводські комітети ⁵. Інший очевидець революційних подій 1917 р. А. Радченко пов'язує популярність фабзавкомів з їх більшовизацією ⁶. Такої ж думки дотримується й відома дослідниця історії робітничого руху в Україні у 1917 р. А. Гриценко ⁷.

Діяльність фабрично-заводських комітетів — предмет окремого дослідження, проте з'ясування їх політичної орієнтації має важливе значення для розуміння характеру їх взаємовідносин з профспілками, оскільки до об'єднання альтернативних систем економічних робітничих організацій ці взаємовідносини значною мірою визначали розвиток робітничого руху.

Процес більшовизації фабрично-заводських комітетів влітку 1917 р. всебічно досліджено в радянській історіографії. Відкритим залишається лише питання про партійний склад робітничих комітетів у перший, організаційний період їх існування. Його вирішенню, як зазначала А. Гриценко, заважає брак необхідних документів — протоколів і листувань фабзавкомів ⁸. Проте на основі фрагментарних даних про меншовицьке лідерство у фабзавкомах київських заводів «Арсенал», Південно-Російського механічного і Деміївського снарядного, а також про більшовицьке — на харківських заводах «ВЕК», луганському «Гартмана» і катеринославському «Сіріус» А. Гриценко робить висновок про небільшовицький склад більшості фабзавкомів і характеризує його як есеро-меншовицький ⁹ або анархо-есерівський ¹⁰.

Іншої думки стосовно політичної орієнтації робітничих комітетів дотримувався Б. Колесников. Він писав, що ініціаторами створення фабзавкомів були анархісти, яких винесла на поверхню політичного життя хвиля революційної стихії ¹¹. На жаль, автор не наводить даних, які підтвердили б цей висновок.

Посилення впливу численних груп і течій анархістської орієнтації під час лютневої революції — факт незаперечний. Крім того, саме анархісти вважали, що фабзавкоми, як безпосереднє представництво робітників, є головною ланкою робітничої організації. Що ж до професійних спілок, які створювалися соціал-демократами, то їх анархісти вважали застарілими, консервативними об'єднаннями, які необхідні робітникам для захисту класових інтересів лише на приватних підприємствах, але не потрібні в умовах пролетарської диктатури. Однак, на нашу думку, Б. Колесников перебільшує вплив анархістів у фабзавкомах. Він забуває, що робітничі комітети частогусто виникали з ініціативи рад, в яких переважали меншовики та есери. Крім того, розрізнені анархістські угруповання ще перебували в стадії ідейного й організаційного оформлення, а найбільшою впливовою політичною силою була партія есерів.

У квітні 1917 р. боротьбу за фабрично-заводські комітети розгорнули більшовики, які висунули анархістське гасло «робітничого контролю над виробництвом». Анархістську платформу у питанні про роль фабзавкомів і профспілок в організації промислового виробництва підтримали й есери ¹². Однак перемоги у фабрично-заводських комітетах домоглися більшовики. На вересень-жовтень 1917 р. майже 70 % промислового пролетаріату України працювало на підприємствах, де діяли більшовицькі завкоми ¹³. Вирішальним фактором перемоги більшовиків була їх антивоєнна позиція, виступи за негайний мир з Німеччиною.

Революційному радикалізму більшовиків протистояла меншовицька теорія і практика профспілкового будівництва. Не визнаючи необхідності революційної боротьби, меншовики виступали у 1917 р. проти встановлення економічної диктатури робітничого класу на підприємствах через робітничий контроль. Вони вважали, що робітничий контроль, який захищає інтереси лише одного із суб'єктів виробництва, загрожує деструктивними наслідками, і тому ратували за державний контроль, що поєднував би інтереси як робітників, так і підприємців. На думку соціал-демократів, справжніми захисниками робітничого класу були не фабзавкоми, а професійні спілки, оскільки вони виражали не групові, а класові інтереси. Відповідно до такої оцінки меншовицька концепція профспілкового будівництва передбачала підпорядкування фабзавкомів, як низових осередків профспілкових організацій, професійним спілкам. Проте навесні 1917 р. меншовики ще не створили міцної профспілкової системи. Майже половина місцевих профспілкових об'єднань перебувала в стадії оформлення і не мала статутів виборних правлінь та кас.

Під впливом стихійних революційних процесів професійні спілки набували примітивної форми роздрібнених цехових організацій. Так, у Харкові до травня 1917 р. виникло 21, а до кінця року ще 31 профспілкове об'єднання (тільки металісти створили 7 професійних спілок)¹⁴. До червня 1917 р. територія України вкрилася густою мережею профспілкових об'єднань. У Катеринославі їх налічувалося 24 (22 тис. членів), Києві — 25 (65 734 члени), Харкові — 32 (50 тис. членів), Одесі — 38 (близько 40 тис. членів), Херсоні — 18 (8 тис. членів), Миколаєві — 21 (20 тис. членів), Житомирі — 30 (4,2 тис. членів), Бердичеві — 12 (5,5 тис. членів), в Єлисаветграді — 14 (9 тис. членів). В інших містах об'єднання професійних спілок виникли пізніше — влітку-восени 1917 р.¹⁵ Таким чином, тільки дев'ять загальноміських центрів профспілок об'єднували 212 галузевих організацій, в яких налічувалося майже 225 тис. членів. До червня 1917 р. профспілковий рух охоплював на Україні понад 535 тис. чол.¹⁶

Весною 1917 р. розпочався процес об'єднання профспілкового руху України. В той час у найбільших містах України вже існували об'єднані профспілкові центри. В Одесі ініціатором створення центрального бюро виступив міський комітет російської соціал-демократичної партії¹⁷. У Харкові, Полтаві та Києві таку пропозицію було внесено організаційною комісією в складі різних соціалістичних партій і міської ради робітничих депутатів, а в Полтаві — під час виборів делегатів на III Всеросійську конференцію професійних спілок¹⁸.

Які ж політичні сили спрямували діяльність профспілкових об'єднань? У монографії А. Гриценко «Робітничий клас України у Жовтневій революції» стверджується, що «об'єднавчий рух профспілок проходив під безпосереднім керівництвом більшовицьких організацій»¹⁹. Проте всупереч цьому висновку дослідниця наводить факти переважного більшовицького впливу лише в Київському центральному бюро профспілок, де його було досягнуто завдяки делегатам від губернських правлінь галузевих спілок металістів, будівельників та кравців. До того ж, читачеві нагадується, що ініціаторами створення центрального бюро профспілок виступали комісії праці або професійні комісії рад, очолювані переважно меншовиками та есерами²⁰.

Багато фактів про партійний склад правлінь профспілкових органів чи політичну спрямованість їх діяльності міститься у працях перших радянських українських дослідників, які займалися історією профспілкового будівництва, зокрема у збірнику «Матеріали з історії професійного руху в Україні. Зб. I. Професійний рух 1917 року» (Харків, 1928).

У статті К. Маслової «Українські залізничники за Жовтневої революції» цитуються численні резолюції делегатських з'їздів залізничників, що проходили у квітні-травні 1918 р. Оскільки переважна більшість цих резолюцій підтримувала політику Тимчасового уряду на продовження війни, за що ратували і меншовики, і есери, але проти чого виступали більшовики, автор робить висновок, що «керівничий вплив по організаціях залізничного проле-

таріату дістають есери і меншовики. Цей вплив значно зберігся майже до Жовтневої революції»²¹.

У статті Г. Новополіна «Профрух у Дніпропетровську 1917 р.» показано, як меншовики-оборонці, котрі «відігравали домінуючу роль у правліннях спілок..., опанували центральне бюро профспілок», аналізується робота меншовицького профспілкового активу на металургійних та металообробних заводах (Брянському у Катеринославі і Гантке у Нижньодніпровську), а також на залізницях та в друкарнях губернії²².

Дослідник Б. Шульман доводить променшовицький характер діяльності профспілкових об'єднань Одещини²³.

Вплив меншовиків у профспілках на весну-літо 1917 р. був переважним, але не повсюдним. Серед сільськогосподарських, а також некваліфікованих індустріальних робітників широку популярність мали есери. З травня 1917 р. есерівська газета «Земля і воля» надрукувала відозву ініціативної групи по організації спілки чорноробів. Спілка була утворена 5 травня в Харкові на зібранні делегатів від заводів і фабрик міста²⁴.

У радах профспілок кравців і друкарів Поділля дуже популярними були бундівці²⁵. Всеукраїнською учительською спілкою, що «мала своїм завданням українізацію і демократизацію шкіл», керували лідери українських соціалістичних партій²⁶.

Більшовики першу перемогу у боротьбі за профспілки отримали в Києві. До складу київського ЦБ профспілок, обраного у квітні 1917 р., увійшло троє меншовиків (Слуцький — голова, Цеденбаум і Бриліант) і четверо більшовиків (від металістів — Є. Горбачов, від деревообробників — Вітковський, від кравців — Фарбман, від друкарів — Ласовський)²⁷. У липні-серпні до більшовиків перейшло керівництво спілками машинобудівників і залізничників в Одещині²⁸, а також металістів — у Катеринославі (до складу правління цієї спілки було обрано дев'ять більшовиків — Фесенко, Левенко, Рухман, Копйов, Амосов, Григор'єв, Жуковський), четверо меншовиків (Вудник, Щап, Голосуй, Петров) і два анархісти (Рибін, Беловський)²⁹.

Слабкий вплив більшовиків у профспілкових органах пояснювався їх нечисленністю порівняно з меншовиками, а також відсутністю програми профспілкового будівництва і керівництва ЦК РСДРП(б) після Лютневої революції 1917 р. На початку 1917 р. в Україні налічувалося лише 2 тис. більшовиків. До травня їх кількість збільшилась у п'ять раз, а на кінець липня досягла 33 тис.³⁰. Проте в окремих місцевостях, наприклад, на Волині і Поділлі, більшовицькі організації почали утворюватися лише влітку 1917 р., і профруху вони приділяли мало уваги, займаючись виключно партійним будівництвом та політичною агітацією³¹.

Влітку 1917 р. партія більшовиків кількісно ще поступалась РСДРП(м), у лавах якої налічувалося майже 50 тис. чол. Однак вплив меншовиків внаслідок радикалізації настроїв мас танув з кожним днем³².

За ініціативою більшовиків у червні 1917 р. було створено центральну раду фабзавкомів Харкова, яку очолив більшовик Богданов, а в липні — раду фабзавкомів Києва. В обох органах переважали більшовики. Лише в одеському центрі фабзавкомів, організованому радою робітничих депутатів, більшість належала іншим партіям³³. Проте в місцевих осередках фабзавкомів, як уже зазначалося, вплив більшовиків був переважачим. Таким чином, влітку 1917 р. в Україні, як і в Росії, існувало дві альтернативні системи економічних робітничих організацій, які очолювалися протидіючими групами соціал-демократів.

Після організаційного розколу економічного робітничого руху більшовики домоглися впровадження робітничого контролю у виробництві, залишивши традиційні форми економічної боротьби меншовицьким профспілкам. Суперечностей у діяльності фабзавкомів і профспілок не було лише в Києві, де більшовики переважали в обох типах робітничих організацій. Серпнева конференція київських фабзавкомів прийняла рішення про входження цих організацій до системи профспілок. Однак в інших гу-

берніях, де у профспілковому керівництві переважали меншовики, такий крок більшовики вважали передчасним.

Організаційне розмежування революційного і реформістського напрямів в економічному робітничому русі посилювало протиробство між окремими соціал-демократичними партіями. Своєю діяльністю активізували українські соціал-демократи. Однак вони не набули широкої популярності серед зрусіфікованого робітничого класу, навіть незважаючи на сприяння національного уряду Центральної Ради. Їх підтримували лише україномовні робітники, які працювали на залізницях (кондуктори і провідники), цукроварнях та інших підприємствах обробної промисловості, а також у деяких добувних галузях виробництва³⁴. На всеукраїнський робітничий з'їзд, скликаний Центральною Радою для створення національного республіканського профспілкового центру (Київ, липень 1917 р.), прибуло 400 делегатів лише від 40 тис. пролетарів України³⁵.

Уявлення про національні профспілкові об'єднання дають матеріали першого українського залізничного з'їзду, що друкувалися в пресі, насамперед, статут української спілки залізничників, котра була заснована на цьому з'їзді (липень-серпень 1917 р.). Статут проголосив головним принципом профспілкового будівництва об'єднання робітників з метою підтримки національного відродження. Принцип національних об'єднань не мав нічого спільного з антидемократичним обмеженням профспілкового членства за національним походженням. Однак він фактично суперечив демократичному принципу коаліційної незалежності. Це сталося внаслідок проурядової спрямованості українських профспілкових об'єднань. У статті української спілки залізничників і у відповіді делегатів українського залізничного з'їзду на привітання Центральної Ради відкрито вказувалося, що українські спілки (громади) створюються з метою політичної консолідації робітничого класу республіки на підтримку політики Центральної Ради. Зокрема, у статуті залізничників було записано, що «кожна громада організується для активної оборони свого лозунгу: «Національно-територіальна автономія України у федеративній демократичній республіці Росія». Способи оборони могли бути різні, але «законом дозволені». Більш того, делегати українського з'їзду зобов'язувалися не тільки «підтримувати всіма організаційними силами Раду», а й «точно виконувати всі її накази»³⁶.

Завдяки намаганням політизувати профспілкові об'єднання національний радикалізм, як і класовий, таїв загрозу підпорядкування робітничого руху державі. Але в умовах невизнання Тимчасовим урядом вимог національно-визвольної боротьби українського народу гасло національної консолідації профспілок мало тимчасово демократичний сенс, тільки як протидія унітарній політиці державного центру.

Під час Лютневої демократичної революції ідея національного визволення ототожнювалася в очах українського робітництва з ідеями політичної і соціальної рівності, оскільки панівні позиції в Російській імперії займали російські поміщики і буржуазія. Проте нерішучість українського національного уряду у вирішенні соціальних проблем, зокрема впровадженні робітничого контролю над виробництвом, відштовхувала робітників України від подальшої участі у національно-визвольній боротьбі.

Поглиблення економічної і політичної кризи в другій половині 1917 р. сприяло популярності радикальних закликів і кількісному зростанню партії більшовиків. У жовтні 1917 р. чисельність більшовиків на Україні досягла 72 тис. чол., водночас кількість членів меншовицьких організацій зменшилася до 33 тис. чол.³⁷. Позиції РСДРП(б) зміцнив також альянс з українськими соціал-демократами інтернаціоналістами, який було укладено з метою єдності дій «до того часу, доки в центрі не буде складено умови для вирішення питань про державну мову і взаємовідносини з Росією»³⁸.

Восени 1917 р. більшовики завершили централізацію фабрично-заводських комітетів, діяльність яких, за свідченням очевидців, «проводилась паралельно з діяльністю профспілок»³⁹. Однак останні внаслідок неможливості вирішення соціальних конфліктів, що виникали між робітниками і

підприємцями, шляхом їх розгляду у примирливих камерах і третейських судах втрачали авторитет у масах. Керівництво економічним робітничим рухом фактично зосереджувалося в руках фабзавкомів, а профспілки поступово перетворювалися на номінальні робітничі органи. Позбавлені міцного зв'язку з трудящими, вони «не мали авторитету в радах усіх скликань, незалежно від того, хто їх очолював — меншовики, соціалісти-революціонери чи більшовики», — констатував «Вестник Екатеринославского совета профсоюзов»⁴⁰. Більшовизація рад у липні-серпні 1917 р. перетворила робітничі органи влади і профспілки в опозиційні об'єднання.

Ситуація, що склалася восени 1917 р., сприяла встановленню більшовицької диктатури на початку 1918 р. На захоплених радянськими військами територіях розпочалась примусова більшовизація профспілкових організацій: повсюдно розпускалися опозиційні і створювалися пробільшовицькі профспілкові об'єднання. Проте в перший, дуже короткий період радянської влади на Україні більшовики не добилися монопольного представництва у профспілкових організаціях. Навіть у цитаделі більшовиків — Донецькому басейні — в обласному бюро профспілок працювали представники різних соціалістичних партій (трое комуністів, троє лівих есерів і троє меншовиків)⁴¹.

Після встановлення радянської влади на більшості території колишньої УНР перед соціалістичними партіями постало питання про характер взаємовідносин між професійними спілками і більшовицькою владою. Всі соціал-демократичні, а також есерівські партії обмежували існування принципу коаліційної незалежності рамками буржуазного ладу. Після соціалістичної революції єдності характеру і цілей робітничих організацій і диктатури пролетаріату повинна була, за їх міркуваннями, знищити протиріччя в державних і громадських відносинах, а отже, відпадала необхідність існування коаліційно незалежних профспілкових об'єднань.

Але чому ж після жовтневого перевороту меншовики продовжували виступати проти державної залежності профспілок? Така позиція зумовлювалася їх оцінкою подій 1917 р. Заперечуючи можливість соціалістичних переворотень в Росії і на Україні внаслідок відсутності об'єктивних передумов (зокрема, високої концентрації промислового виробництва, що була необхідна для його ненасильницької націоналізації), меншовики намагалися ізолювати профспілки «від більшовицької авантюри соціалістичного будівництва» і спрямувати їх діяльність у традиційне русло — на захист економічних інтересів робітників⁴².

Позицію більшовиків щодо скасування незалежності профспілкового руху від радянської держави підтримали ліві есери і анархо-синдикалісти, які визнали соціалістичний характер здійснених у країні переворотень. Однак каменем спотикання в досягненні цілковитої єдності у поглядах нових союзників стало питання про одержавлення професійних спілок та їх участь у промислому управлінні. В необхідності передачі останнього робітничим організаціям були переконані анархо-синдикалісти та ліві есери. Багато більшовиків поділяли в той час їх точку зору. В. І. Леніну вдалося провести резолюцію про співучасть профспілок поряд з державними і господарськими органами у промислому управлінні. Скасуванню анархо-синдикалістського напрямку в робітничому русі сприяло рішення з'їзду про підпорядкування заводських комітетів профспілкової системи⁴³.

Створенню єдиної централізованої пробільшовицької системи робітничих організацій перешкодила австро-німецька агресія в лютому-березні 1918 р., здійснена за угодою з урядом Центральної Ради. Повернувшись 7 березня 1918 р. в окупований німцями Київ, Центральна Рада підтвердила прихильність до старого політичного курсу. Вона декларувала можливість існування всіх робітничих організацій, хоча й обмежувала їх діяльність рамками захисту культурних і економічних інтересів робітників. Це зумовлювалося позицією членів УСДП, які входили в Раду.

В інтерв'ю представникам преси голова ради міністрів В. Голубович заявив, що «по відношенню до робітників і професійних організацій жодних

репресій не буде застосовано... Робітничі організації були і будуть, але не як державні органи, а як органи класові й культурні». Те ж саме заявив міністр праці М. Порш у бесіді з представниками ЦК спілки цукровиків, які відвідали міністра з метою з'ясування позиції української влади щодо робітничого руху і робітничої політики⁴⁴. Саме таких поглядів дотримувався і міністр шляхів сполучення⁴⁵. Проте дії місцевої влади були обмежені існуючою обстановкою.

В умовах австро-німецького панування в Україні позиції національного уряду не були стабільними. Незважаючи на це, піднімалася друга хвиля національного відродження. Українські соціал-демократи виступили ініціаторами створення українських національних професійних спілок. Але внаслідок нетривалого існування Української Народної Республіки українськочинські сили в робітничому русі не могли розгорнути діяльність у загальнореспубліканському масштабі. Крім того, Центральна Рада, до якої входили представники УСДРП, дискредитувала себе в очах робітничого класу співробітництвом з окупантами. Певної політичної підтримки лідери УСДРП домоглися лише у профспілках робітників цукрової промисловості, залізничників, а також пошт і телеграфів.

У квітні 1918 р. їм вдалося скликати всеукраїнський з'їзд залізничників, який затвердив національний принцип у профспілковому будівництві, але ідеї цього з'їзду не дістали повсюдної підтримки. На противагу національній консолідації більшовики скликали IV делегатський з'їзд представників службовців і робітників Південно-Західної залізниці. Він проходив під гаслом організації єдності із загальноросійським профспілковим центром.

Неоднозначною була й позиція робітників цукрової промисловості. Проте організаційного розколу вдалося уникнути завдяки політичному компромісу прихильників національних профспілкових об'єднань. Щоправда, рішення з'їзду цукровиків України мали суперечливий характер. Його делегати висловили підтримку уряду Центральної Ради, зокрема міністру праці — українському соціал-демократу Михайлову, тобто підтримали ідею українського національного відродження. Однак у питаннях організаційного профспілкового будівництва вони відхилили національний принцип. Поступкою українським у рішеннях з'їзду був дозвіл на особливе національне представництво в центральному виконавчому органі — центральному комітеті цукровиків. «Найбільш правильне рішення, — писав з цього приводу орган профспілки «Голос труда», — при спорудженні спілки і її органів зовсім не брати до уваги питання про національність, які входять у спілку. Якщо воно не задовольняє хоч би одну з них, якщо з тих чи інших причин національне питання настільки загострилося, що до цього рішення схиляються не всі, потрібен компроміс»⁴⁶.

3 травня 1918 р., після розпуску Центральної Ради, процес створення українських професійних спілок майже повністю припинився. Намагання вирішити національне питання за допомогою австро-німецької окупації позбавило привабливості національні гасла серед робітників. II всеукраїнський робітничий з'їзд, скликаний УСДРП, не зміг консолідувати профспілки під національним прапором. Делегати з'їзду підтримали революційно-демократичну програму колишньої Центральної Ради, але вони репрезентували нечисленне коло прихильників національної ідеї в робітничому середовищі.

Надалі створювати проукраїнські спілки намагалася лише найбільш ініціативна частина українських службовців — керівники кооперативного руху, працівники «Дніпроспілки» та «Українбанку» в Києві, «Союзбанку» у Харкові і частково спілки споживчих товариств у Полтаві, які зайняли лояльну позицію щодо гетьманського режиму. Інші професійні спілки, що увійшли в опозицію з державною владою, фактично не мали можливості вільної діяльності.

З метою створення політичного іміджу захисника українського народу гетьман Скоропадський формально зберіг право трудящих на коаліції, однак створив неможливі умови для його реалізації. Ще напередодні II всеукраїнського робітничого з'їзду (травень 1918 р.) гетьман заборонив будь-які

збори, після чого розпочав «полювання» на делегатів з'їзду. Представники місцевої влади повсюдно затримували реєстрацію статутів професійних спілок, що тимчасово припиняло їх діяльність. Найбільш запопадливі ставленики гетьмана не гребували прямим втручанням у справи робітничих організацій. Так, у Херсоні начальник варті ліквідував спілку портових робітників і видав наказ про створення нової, «дійсно професійної» спілки.

Крім адміністративного тиску на професійні об'єднання, широко практикувалися репресії проти керівників робітничих організацій — обшуки, арешти і навіть вбивства. Особливо посилювалося гоніння на лідерів робітничих організацій у період визрівання антигетьманського повстання, з літа 1918 р. Активну участь у розгромі профспілкових організацій брали козацькі частини. Так, 2 липня козаки побили голову правління Чистяківського районного відділу спілки гірників, а у членів правління провели обшуки. 5 липня вони заарештували 21 члена спілки на Катеринославській копальні.

Репресії проти працівників профроху найбільш активно проводились у Донецькому басейні, а також у спілках металістів і гірників, котрі були цитаделями більшовицького впливу. Так, спілка металістів за півроку гетьманського правління зазнала 12 обшуків і 5 розгромів, 66 її працівників було заарештовано. Під репресії підпадали і деякі лідери меншовиків. Восени 1918 р. були заарештовані голова Уцентропрофу Смирнов і завідуючий юридичним відділом Севрук⁴⁷.

Нові історичні умови повністю змінили роль фабзавкомів і профспілок. Фабзавкоми через свою організаційну слабкість перетворилися з революційних економічних організацій в об'єднання, з якими промисловці легко укладали угоди. На авансцену економічної боротьби вийшли найбільш згуртовані і дисципліновані об'єднання, які могли реально протистояти наступу організованого капіталу в умовах розгрому більшовицьких організацій.

Промисловці, повертаючись на відібрані в них підприємства, намагалися звести рахунки зі своїми експропріаторами у фабзавкомках. Тому меншовицькі профспілки, які раніше вели активну політичну боротьбу з лідерами заводських комітетів, стали на їх захист і висунули вимогу збереження фабзавкомів як одного з найважливіших завоювань революції. Однак політика промисловців щодо заводських комітетів незабаром докорінно змінилася. Приймаючи проєкт закону про робітничі організації в комітеті праці, вони домагалися встановлення пріоритету фабзавкомів над профспілками у структурі робітничих об'єднань. Безумовно, це пояснювалося не прогресивними змінами у світогляді власників, а виключно потребами захисту своїх класових інтересів. Підприємці вірно розуміли, що фабзавкоми, як органи представництва неорганізованої маси, не зможуть послідовно відстоювати інтереси робітників. Тому друга хвиля політичних репресій була спрямована саме проти лідерів профспілкових організацій.

Антидемократична політика гетьманського уряду, спрямована на реставрацію дореволюційного суспільного ладу, перешкождала діяльності профспілкових організацій, а в деяких місцевостях зовсім припинила її. Проте водночас вона посилювала опір наступу підприємців на революційні завоювання робітників.

Після невдалої спроби українських соціал-демократів консолідувати зрусифікований робітничий клас України під українським національним прапором керівництво робітничими організаціями захопили меншовики. Відтоді профспілковий рух на Україні розвивався на інтернаціональних засадах. Протиборство українських і російських соціал-демократів, що значною мірою визначало характер політичної боротьби в робітничому русі після австро-німецької окупації, закінчилося перемогою РСДРП(м). Як зазначалося на травневій (1918 р.) всеукраїнській конференції професійних спілок, «у широкому (курс. — Авт.) робітничому русі вже не залишилося прихильників українських національних організацій»⁴⁸.

Конференція організаційно закріпила перемогу меншовиків, заклавши в основу профспілкового будівництва в Україні рішення третьої променшовицької всеросійської профспілкової конференції з урахуванням політичної

і економічної ситуації, що склалася в цьому регіоні колишньої Російської імперії.

Меншовики, які в принципі не визнавали державний суверенітет України, пропонували перспективу федеративного об'єднання Росії і України і відповідно створення загальноросійського профспілкового центру. Але на практиці вони виступили організаторами самостійного українського об'єднання профспілок (Уцентропрофу). Цей крок меншовики вважали вимушеним тактичним заходом і пояснювали його історичними обставинами — тимчасовим існуванням Української держави гетьмана Скоропадського, яка трималася на австро-німецьких багнетях⁴⁹. В той же час утворення національного профспілкового центру мало прихований політичний сенс. Воно було спрямоване проти загрози більшовицького диктату над загальноросійським профспілковим рухом в умовах більшовицької влади в Росії.

Антибільшовицька позиція меншовиків відверто виявилась під час денікінського режиму в Україні, коли, незважаючи на існування радянського всеросійського центру професійних спілок, вони утворили під гаслом коаліційної незалежності променшовицький південноросійський профспілковий центр, до якого увійшли організації України, Кубані і Північного Кавказу⁵⁰.

Меншовики, як і більшовики, намагались уніфікувати і централізувати профспілковий рух, але на засадах, протилежних більшовицьким. Зокрема, принципу так званого «демократичного централізму» «незалежники» протиставили справжні демократичні принципи організаційного будівництва. Відповідно до рішень I всеукраїнської конференції профспілок повноваження вищої профспілкової влади надавалися найбільш представничому робітничому органу — всеукраїнському з'їзду професійних спілок. Вибори його делегатів пропонувалося проводити на загальних чи делегатських зборах за рішенням місцевих профспілкових організацій, причому за вимогою 1/10 присутніх — таємним голосуванням. Захист інтересів меншості виборців забезпечувала пропорційна система виборів, за якою представництво різних блоків визначалося кількістю поданих за них голосів. За цим же принципом на з'їзді формувався центральний виконавчий орган — Українське центральне бюро професійних спілок, якому відводилась роль офіційного представника профспілкових об'єднань у технічних питаннях профспілкового руху і в зносинах з органами радянської влади. Так, за згодою Уцентропрофу проводилися страйки, що висували загальнополітичні вимоги, а також вирішувалися спірні для професійних об'єднань питання. При невиконанні рішень центрального бюро конфліктні ситуації розглядалися з'їздом, тобто Уцентропроф був позбавлений дискреційного тиску на профспілкові об'єднання. Централістські принципи організаційного будівництва домінували лише у відносинах крайових об'єднань з місцевими профспілковими радами. Місцеві ради не мали права втручатись у життя крайових спілок: у страйки, які організовували об'єднання, і тарифні договори, які вони укладали. Це запобігало виникненню анархістських тенденцій в розвитку профспілкової системи.

Меншовики послідовно виступали за єдність з російським профспілковим рухом, за спільні принципи профспілкового будівництва. Водночас, враховуючи бурхливе зростання національної свідомості в період оформлення й існування української національної державності, лідери Уцентропрофу зазначували русифікацію профспілкового життя як наслідок тривалого російського панування. У відповідності з інтернаціоналістським характером соціал-демократичної ідеології меншовики, як і більшовики, висували гасло національно-культурної автономії. Її впровадження забезпечувало реальну мовну рівноправність робітників різних національностей і вільне задоволення їх культурно-національних потреб завдяки створенню національних секцій при інтернаціональних профспілкових об'єднаннях.

Національну платформу меншовиків на I всеукраїнській конференції профспілок майже одноставно підтримали делегати від інших партій.

Перемога над анархістським напрямом у робітничому русі була організаційно закріплена резолюцією про фабзавкоми, що передбачала включення цих комітетів як виконавчих органів у профспілкову систему. Конференція заклала засади республіканського об'єднання професійних організацій на принципах інтернаціональної єдності, коаліційної незалежності і реформістської класової боротьби⁵¹.

У відповідності з рішеннями конференції розпочалася активна реорганізація існуючих та створення нових профспілкових об'єднань. Особливу увагу меншовики приділяли пробільшовицьким спілкам металістів, гірників та хіміків. Замість обласного бюро спілки робітників-металістів Донецького і Криворізького басейнів у червні 1918 р. було створено крайовий обласний центр, якому надавалися повноваження керівного республіканського органу. До зими 1918 — 1919 рр. він охоплював 60 місцевих відділень у промислових центрах України. Це сприяло поширенню меншовицького впливу серед металістів. В опозиції щодо крайового профспілкового центру залишилося тільки Катеринославське місцеве відділення.

З середини червня розгорнуло роботу оновлене меншовиками Донецьке обласне правління спілки робітників гірничо-добувної промисловості «Горнотруд», яке взяло на себе функції республіканського центру. Проте обласному правлінню робітників хімічної промисловості не вдалося створити централізовану систему профспілок. У республіці діяли два профспілкових галузевих центри (Донецького басейну і Південно-Західного краю), що послаблювало позиції робітничого класу перед класовою консолідацією промисловців.

Навесні та влітку 1918 р. були організовані профспілкові об'єднання робітників цукрової, шкіряної промисловості, акушерів-фельдшерів, друкарів та ін. Ступінь централізації цих об'єднань був значно нижчим, ніж у спілках металістів, гірників і навіть хіміків, оскільки їм не протистояли об'єднання підприємців. Наприклад, керівний профспілковий центр торговельно-промислових службовців лише інструктував низові осередки.

Домагаючись консолідації робітничого руху, меншовицькі лідери були проти насильницької уніфікації профспілкових організацій. Тому в Україні активно діяли і професійні спілки, які очолювалися українськими соціал-демократами (наприклад, об'єднання залізничників і поштово-телеграфних працівників).

Незважаючи на відверто опозиційне ставлення до гетьманського режиму, різні політичні партії не створили єдиної коаліції. Так, помірковані українські соціал-демократи входили в Український Національний Союз — політичний блок, який не виключав, хоч і не перебільшував, можливостей мирного вирішення питання про владу. Ліві українські есери та есдеки примкнули до нелегального пробільшовицького бюро по керівництву підпіллям і повстанським рухом в Україні, а російські есери і меншовики — до «Російського союзу» — об'єднання російських партій та організацій, що діяли в Україні⁵².

У вересні 1918 р. голова Національного Союзу В. Винниченко вступив у контакт з керівниками радянської мирної делегації в Києві Х. Раковським та Д. Мануїльським і домовився про організацію повстання проти гетьмана. На реформістських позиціях залишилися лише праві російські соціал-демократи. Скликана за їх пропозицією в жовтні 1918 р. нарада профспілок України з питання тактики політичної боротьби постановила, що профспілки «не повинні брати на себе ініціативу по організації масових виступів активного характеру, які в умовах поточного моменту можуть призвести до ще більшого придушення робітничого класу і остаточного розгрому його профспілкових організацій»⁵³. Однак менш ніж через місяць керівники променшовицьких профспілкових об'єднань змінили свою позицію. Профспілкова нарада, скликана в Києві Уцентропрофом 11 листопада 1918 р., прийняла рішення про необхідність «відкритих виступів проти гетьманського режиму». Але мова йшла не про участь у збройному повстанні, а про організацію політичних страйків⁵⁴.

Масові політичні страйки, які через кілька днів охопили промислові регіони республіки, засвідчили переважаючий вплив меншовиків в українському професійному русі. У київському збройному повстанні, як згадував П. Христюк, брали участь лише бойові дружини єврейської соціалістичної партії і російських більшовиків⁵⁵.

З часом роль променшовицьких профспілкових об'єднань у поваленні гетьманського режиму була забута як українськими соціал-демократами, так і більшовиками. Не позбавлені цієї хибі й дослідження сучасних українських істориків⁵⁶. Щоправда, С. В. Кульчицький, розглядаючи вклад робітничого класу України в боротьбу з окупантами і гетьманським режимом, зазначає, що за умов окупації «навіть економічні страйки... набували політичного спрямування», і, як доказ, цитує повідомлення київського градоначальника гетьманському міністрові внутрішніх справ⁵⁷. Однак це зауваження торкається лише літа 1918 р.

Конфронтація центральних течій українських і російських соціал-демократичних партій тривала. Це засвідчив всеукраїнський робітничий з'їзд, який, за рішенням листопадової наради профспілок України, відбувся у Харкові 28 листопада 1918 р.

В роботі з'їзду брали участь представники всіх робітничих організацій, але переважна більшість на ньому належала депутатам від профспілок, які на той час перебували під меншовицьким впливом. Це дало змогу російським соціал-демократам провести резолюцію, що вимагала об'єднання всіх робітничих організацій і соціалістичних партій, які діяли в Україні, на Дону, Кубані і в Криму під меншовицьким прапором, з метою «найшорішого створення демократичної влади у вказаних частинах Росії»⁵⁸.

Намагаючись досягти політичного лідерства в робітничому русі, меншовики пішли на тактичні поступки соціалістичним опонентам. Зокрема, вони визнали тимчасову доцільність існування двох гілок робітничої організації — рад робітничих депутатів і профспілок, щоправда, під головуванням останніх, без надання радам повноважень органів влади. Одночасно меншовики підтримали гасло про необхідність революційного повстання і погодилися на спільні дії з військами Директорії. Однак плани створення міцного соціалістичного альянсу демократичної спрямованості виявилися неспроможними. Тактичні поступки меншовиків не усували головних програмних суперечностей російських і українських соціал-демократів у питанні національно-державного устрою України.

Якщо по відношенню до українських соціалістичних партій меншовицьке керівництво з'їзду зайняло компромісну позицію, то російським більшовикам воно оголосило збройну боротьбу. У відозві до робітничого класу України виконавчий комітет Робітничого центру поставив такі завдання: «1). Зв'язок з республіканською українською армією для впливу на неї в дусі прийнятих резолюцій і підтримки її дій, спрямованих на встановлення демократичного устрою України; 2) Звільнення з допомогою робітничих дружин, при підтримці українських республіканських військ Донецького басейну від червоних зграй»⁵⁹.

Незважаючи на швидкий прихід до влади українських соціал-демократів, політичні розрахунки меншовиків на альянс з українськими соціалістами не виправдались. Український революційний комітет, хоч і сприяв утворенню соціалістичного центру з різних партій, однак владу ділити з ним не збирався. В новому уряді Директорії меншовики не одержали жодного портфеля. Серед профспілок до співробітництва з новою владою були допущені лише україномовні профспілки залізничників і поштово-телеграфних працівників, які активно підтримували політику Директорії. Тільки вони отримали кілька місць у Трудовому конгресі. Люди, які оточували голову Директорії С. Петлюру, вважали себе визволителями України і не довіряли професійним політикам та політичним партіям, особливо представникам проросійської орієнтації. Їх ворожість до всього російського, як контрреволюційного, переносилась і на російськомовний пролетаріат України. Тому, незважаючи на декларування відданості інтересам робітничого

класу, Директорія фактично встановила власну диктатуру, а опозиційні профспілки розганяла. Розрахунки меншовиків на політичний альянс з українськими соціал-демократами не виправдались.

Ще на початку грудня 1918 р. військовослужбовці армії Директорії розгромили київське об'єднання професійних спілок. Директорія не визнавала свою причетність до цього інциденту, однак наступні обшуки й арешти профспілкових лідерів проводилися з її відома⁶⁰.

Для викорінення більшовицької опозиції, керівники якої організували військову інтервенцію в Україні, застосовувалися терористичні засоби. Так, в ніч на 31 грудня було розстріляно декілька робітників-більшовиків, у тому числі голову харківської швейної спілки.

Намагаючись зберегти імідж робітничого демократа, попередник С. Петлюри на посаді голови Директорії В. Винниченко дозволив проведення в Києві робітничого з'їзду, щоправда при умові лояльності до існуючої влади⁶¹.

Декларативність робітничої політики Директорії остаточно дискредитувала керівництво УСДРП в очах робітничого класу. Відчуваючи невідповідність політичного курсу партії настроям народних мас, частина її членів висловила незгоду з центральним комітетом і в січні 1919 р. відокремилась у фракцію незалежників. Ще далі у розколі партії пішла ліва група Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Вона організувала самостійну партію лівих соціалістів-революціонерів, яка трохи пізніше отримала назву «боротьбистів». Ліві угруповання українських соціал-демократів і есерів стали на шлях відкритої конфронтації з Директорією, а навесні 1919 р. схилились до співробітництва з КП(б)У, позиції якої зміцнювались, насамперед у промислових регіонах республіки.

Більшовицька партія почала поповнюватися за рахунок українського населення ще в 1918 р.⁶² Українські соціал-демократи і есери були неспроможні вирішити соціальні завдання національно-демократичної революції, і трудящі пішли за більшовиками, які проголосили їх власні лозунги: «Землю — селянам», «Фабрики — робітникам».

Завдяки підтримці місцевого населення більшовицькі війська за кілька місяців захопили Лівобережну Україну і Київ, майже всю Херсонщину та Катеринославщину. Про це цілком відверто писав В. Винниченко: «І не російський совітський уряд вигнав нас з України, а наш власний народ, без якого й проти якого, ще раз кажу, російські совітські війська не могли б зайняти ні одного повіту з нашої території. Цим, розуміється, я не хочу сказати, що російський совітський уряд не мав ніяких намірів воювати з нами і не посилав своїх військ проти нас, як це він увесь час підкреслював. Він хотів воювати, він воював, він і війська свої для того посилав. Але цих військ було надзвичайно мало, й вони не стільки билися з нашими військами, скільки організовували повстанські війська й керували ними»⁶³.

Після розгрому військ Директорії головною політичною тенденцією, яка визначала розвиток професійного руху, стала не національна конфронтація російських і українських соціал-демократів, а протиставлення революційної і реформістської течії російської соціал-демократії — більшовиків і меншовиків. Однак перевага, як відомо, була не на боці останніх. Це означалося у зверненні Уцентропрофу до профспілок України в січні 1919 р.: «Профспілковий рух на Україні стоїть перед новою кризою. Партії, які панують зараз у значній частині України *, заперечують незалежність професійних робітничих спілок і активно запроваджують програму перетворення спілок в органи влади. Ці партії мають зараз перевагу в Радах робітничих депутатів, а також ознаки того, що *прихильники цих партій в теперішній момент складають більшість у професійному русі* (курс. — Авт.). Можливо, що багатьом професійним спілкам на Україні доведеться за прикладом Великої Росії докорінно змінити свої головні завдання, перебудувати свою тактику, прийняти нові методи у своїй діяльності»⁶⁴. І це попередження не було безпідставним.

З встановленням радянської влади в Україні розпочалася більшовизація професійних спілок. За спогадами меншовика С. Воліна, на всеукраїнських з'їздах галузевих спілок, проведених у лютому 1919 р., КП(б)У отримала перемогу серед тютюників і металістів, робітники-хіміки обрали коаліційне профспілкове бюро у складі 5 більшовиків і 4 «незалежників», а торговельно-промислові службовці і друкарі підтримали меншовиків⁶⁵. Однак правляча партія намагалась надати цьому процесу повсюдний характер. Вона розганяла опозиційні профспілкові об'єднання і замість них створювала проурядові. Численні факти втручання місцевих органів радянської влади у діяльність профспілкових та інших робітничих організацій містяться у зверненні Уцентропрофу до Ради Народних Комісарів УСРР з протестом з приводу червоного терору. Так, у Києві ревкоми, погрожуючи ревтрибуналами і надзвичайними комісіями, розпустили всі фабрично-заводські комітети і призначили їх перевибори. У Полтаві місцевий комітет КП(б)У всупереч бажанням робітників намагався створити «червону» спілку працівників борошномельної промисловості. Для обрання необхідного керівництва спілки було проведено «фільтрацію» складу загальних зборів (із 200 виборців вигнано 174). Після чого на основі рішення «надзвичайки» почалося вилучення каси і майна старої організації. Це дало змогу перетворити наступну реєстрацію членів профспілки в політичну чистку від «неблагонадійних елементів»⁶⁶.

Розгромивши опозиційні об'єднання, більшовики почали впроваджувати централізовану систему профспілкового керівництва. До всеросійських пробільшовицьких галузевих центрів на правах місцевих організацій були включені автономні крайові спілки металістів, шахтарів, тютюників, а також робітників хімічного, скляного та фарфоро-фаянсового виробництва. І лише за професійною спілкою торговельно-промислових службовців тимчасово зберігалось право на утворення крайового бюро, щоправда, з обмеженою самостійністю у культурно-національних справах. Завершення реорганізації центральних профспілкових органів ознаменував розпуск Уцентропрофу на I всеукраїнському з'їзді професійних спілок⁶⁷. Однак більшовизацію низових профспілкових ланок не було здійснено.

Успіхи більшовиків мали тимчасовий і несталий характер. Ігнорування вимог національного руху і соціальних інтересів населення, а також репресії щодо опозиції відштовхнули від другого радянського уряду ті верстви робітників і селян, які допомогли йому прийти до влади. Тому, коли в червні 1919 р. почався наступ Денікіна, для радянської влади виникла загроза з тилу, внаслідок якої більшовики зазнали поразки під ударами Добровольчої армії. «Не викликає жодних сумнівів те, що зосереджений удар контрреволюційних сил, міжнародних і внутрішніх, на радянську владу збігся з відходом від цієї влади широких селянських мас... Почасти навіть і настрої пролетаріату сильно змінився... Серед робітників трапився відомий рецидив меншовицьких настроїв, і пролетаріат врешті-решт не надав радянській владі в останні тижні і місяці її існування тієї підтримки, на яку вона могла розраховувати», — писав очевидець подій більшовицький історик М. Попов⁶⁸.

До серпня 1919 р. майже всю територію України зайняли війська Добровольчої армії. Почався антибільшовицький терор, від якого нерідко страждали і безпартійні робітники, і члени реформістських партій. Однак меншовики (саме завдяки антибільшовицькій і реформістській орієнтації) офіційно отримали право на легальне існування і могли знову очолити профспілковий рух в Україні. Більшовики були змушені емігрувати до Росії чи перейти у підпілля. Створена ними профспілкова система залишилася без керівництва.

Ініціативу відбудови профспілкових центрів взяло на себе променшовицьке правління Харківської професійної спілки. У червні 1919 р. правління скликало нараду крайових профспілкових об'єднань, на якій було обрано тимчасовий центр профспілкових бюро Півдня Росії (скорочено Югпроф). Серпнева конференція профспілок України, Дону, Кубані, Криму і Північного Кавказу, що репрезентувала 52 організації, або 180 тис.

робітників (не рахуючи металістів і друкарів), реорганізувала Югпроф у постійно діючий центр. Більшість у ньому становили російські соціал-демократи, меншість — есери і ті, що співчували більшовикам⁶⁹. Серпнева конференція профспілок Півдня Росії поновила демократичні основи профспілкового будівництва у відповідності з рішеннями III всеросійської конференції та I і II всеросійських з'їздів професійних спілок⁷⁰. Проте реальні умови незалежності профспілкового руху були досить обмежені.

Преса того часу неодноразово повідомляла про факти переслідування робітничих діячів з боку денікінського уряду. Прийняття положення про професійні спілки (жовтень 1919 р.), яке юридично визнавало право робітників на коаліції, суттєво не змінило відносин уряду і робітничого класу. Воно повертало робітниче законодавство від завойовань демократичної революції 1917 р. до закону про профспілки від 4 березня 1906 р. До того ж робітнича політика денікінського уряду визначалася не стільки законодавчими актами, скільки свавіллям воєнного терору.

Непримиренну боротьбу профспілковим лідерам доводилося вести і з намаганнями денікінського уряду підірвати робітничий рух зсередини шляхом створення проденікінських так званих «кірстовських» профспілок (за прізвиськом інженера К. Ф. Кірсти, який очолив їх). Історія виникнення й краху кірстовщини досліджена О. П. Реєнтом⁷¹.

За часів отаманщини і, особливо, махновщини у робітничому середовищі на Півдні України посилювався вплив анархістів. Більшість анархістських груп у той час перейшла від політики співробітництва до опозиції щодо більшовицької влади. У 1918 р. їх лідери Першинов, А. Барон, В. Волін, Я. Алий утворили конфедерацію анархістських організацій України, яка намагалася очолити й анархістські сили Росії. Проповідуючи відмову від будь-якої державності і необмежену свободу особи, анархісти заперечували необхідність підпорядкування економічних робітничих організацій радянській державі. Більш того, провідну роль в організації суспільних відносин вони надавали професійним спілкам. «... Нам необхідно скликати поза усяких партій і державної влади свої індустріальні, селянські і комунальні спілки... Профспілки — все, а державна влада, як всяка влада, — ніщо»⁷². Домагаючись керівництва робітничим рухом, анархісти відмовились від невдалої спроби невизнання профспілкових організацій, які під проводом меншовиків виступали проти робітничого контролю у виробництві і тому, нібито, на відміну від фабзавкомів, не захищали інтересів робітників. Перша конференція анархістських організацій України «Набат» (Харків, 12 — 16 листопада 1918 р.) і перший з'їзд цієї конфедерації (Єлисаветград, травень 1919 р.) ухвалили існуючу систему робітничих об'єднань, однак запропонували змінити в ній пріоритети. «В професійній спілці головну роль грає фабрично-заводський комітет, як творець виробництва і об'єднувач робітничої маси на місця. Спілка тільки допомагає в інформаційному регулюванні взаємовідносин, створює культурні комісії, забезпечує старих, охороняє працю і т. п. підсобні функції», — так визначав структуру економічних робітничих організацій орган анархістів «Набат»⁷³. Таким чином, анархісти, як і меншовики, заперечували більшовицький принцип демократичного централізму. Однак на відміну від правих соціал-демократів вони не визнавали провідної ролі профспілок у системі економічних робітничих організацій.

Теоретичні розходження з питань робітничої політики призводили до конфронтації анархістів і меншовиків. На робітничо-селянському з'їзді, скликаному Махно в Олександрівську в жовтні 1919 р., конфлікт між організаторами з'їзду і робітничою делегацією виник під час дискусії про владу. Представники міської ради робітничих депутатів і ради професійних спілок, в яких переважали меншовики, звинуватили військово-революційний комітет «батьки» Махно в організації єврейських погромів. Вони вважали, що військово-революційна диктатура не може забезпечити законність і демократію. У відповідь «батько» звинуватив профспілкову раду у «зраді революції» і «контрреволюційності» за прихильність до парламентаризму. Робітнича делегація покинула з'їзд і направила до його президії протест,

який підписали представники профспілок ресторанних службовців, друкарів, банківських працівників, торговельних службовців та деяких інших професійних об'єднань. Дії профспілок схвалила конференція фабрично-заводських комітетів 18 підприємств міста.

Анархисти не були популярними серед індустріальних робітників. Виняток щодо цього становив Дніпровський завод (с. Кам'янське Катеринославської губ.)⁷⁴⁻⁷⁵.

Намагаючись зміцнити свої позиції у профспілковому русі, анархисти закликали об'єднувати за професією всі верстви трудового населення і пропонували поширити на Україну ініціативу селян Смоленської губернії по створенню спілки хліборобів. Програма анархістів була близька певним групам не тільки робітників, а й селян, однак ця пропозиція, як і інші анархістські гасла, не знайшла масової підтримки.

Не складала зброї політичної боротьби і більшовицька партія. Навіть у важких умовах підпілля вона домагалася лідерства в профспілковому русі. Відповідно до рішень VIII всеросійської конференції РКП(б) (грудень 1919 р.) при нелегальних парткомах створювалися профбюро, а в профспілках — комуністичні фракції. Це в період білогвардійської окупації комуністичні фракції були створені в харківських профспілках металістів, чинбарів, тюнників⁷⁶.

В міру відновлення радянської влади в Україні пробільшовицьке профспілкове бюро Півдня Росії мобілізувало своїх найкращих працівників на визволенні території. У відповідності з рішеннями засідань представників профспілок України — комуністів і тих, хто їм співчував, посланці Південбюро повинні були «терміново приступити до ліквідації і розпуску нині існуючих крайових та інших профспілкових об'єднань у Києві»⁷⁷. В умовах громадянської війни більшовики активно використовували військову силу для боротьби не лише з Добровольчою армією, а й зі своїми революційними опонентами.

Після розгрому білогвардійців і остаточного утвердження радянської влади в Україні партійний диктат набув всеохоплюючого характеру. Спираючись на державний апарат, ЦК КП(б)У розгорнув боротьбу за ідейну чистоту профспілкового руху. Для виявлення опозиціонерів губернські бюро комуністичних фракцій зобов'язали ради профспілок подати анкетні дані всіх членів профспілок з вказівкою на їх партійну приналежність⁷⁸. Це дало змогу перетворити наступні перереєстрації членів профспілкових організацій у політичні чистки від «класово ворожих елементів». Згідно з інструкціями ЦК КП(б)У під час чисток з профспілок виключалися не лише штрейкбрехери, а й особи, яких більшовики вважали контрреволюціонерами в минулому (колишні жандарми, монархісти і т. п.) та нинішньому стані (служителі культу, члени опозиційних КП(б)У організацій). Право профспілкового членства і відповідно — на отримання роботи надавалося лише тим, хто стояв на політичній платформі органів влади. З часом профспілкові перереєстрації стали, як зазначалося на Новомосковському повітовому з'їзді профспілок (грудень 1921 р.), надійним засобом звільнення навіть від робітників, «які загубили класову свідомість і почали засвоювати дрібнобуржуазну ідеологію»⁷⁹.

Ще більш ретельно, ніж профспілкові перереєстрації, проводилися чистки профспілкового керівництва. Щоб приховати політичний диктат правлячої партії і створити ілюзію профспілкового самоуправління, використовувалися комуністичні профспілкові фракції. Як вказувалося в інструкції Кременчуцького губпарткому про взаємовідносини між комосередками і фабзавкомами, «всі заходи, які входять у коло діяльності фабзавкому (місцевкому), повинні осередками проводитись не від свого імені, коли відсувається на задній план завком, а, навпаки, через фракцію завкому від імені останнього». До цього часу, як зазначав губпартком, спостерігалось безпосереднє захоплення повноважень завкомів⁸⁰.

Першочерговим завданням комуністичних фракцій було проведення своїх ставлеників на виборні керівні посади. Для цього вони спочатку доби-

рали потрібні кандидатури серед висуванців безпартійних робітничих конференцій і делегатських зборів, а потім добивалися їх обрання завдяки мажоритарній системі виборів і голосуванню по списках⁸¹.

Підготовка до придушення опозиційних профспілкових центрів розпочалася взимку 1920 р. Згідно з директивами ЦК КП(б)У в республіці проводились районні партійні конференції, що ухвалили рішення про обов'язкову мобілізацію членів КП(б)У на профспілкову роботу. На допомогу їм направлялися політпрацівники трудової армії, які мали багатий досвід приборкання незалежності профспілкових організацій.

Як засвідчують довідки інформаційного відділу ЦК КП(б)У, хід і підсумки виборів профспілкових органів ретельно коригувався правлячою партією. Так, в Юзівському районі перевибори керівництва спілки гірників проводилися виключно за більшовицькими списками⁸². У Таганрозькому районі правління професійної спілки радянських службовців, у складі якого кількість комуністів була недостатньою, поповнили членами місцевої організації КП(б)У⁸³.

Вибори, проведені в умовах партійно-державного втручання, зміцнили позиції більшовиків навіть у тих містах, де меншовики мали найбільшу популярність, — Києві, Катеринославі, Полтаві. За довідками губкому КП(б)У, в Києві на перевиборах галузевих правлінь більшість місць одержали комуністи. В результаті на пленумі профспілок співвідношення партійних сил було таке: більшовики і члени партій, що примикали до них, — 43, меншовики — 23. Проте останні не одержали жодного місця в губернській раді профспілок, куди увійшли 7 більшовиків, 2 боротьбисти і 2 борьбисти⁸⁴.

Аналогічна ситуація склалася й на Полтавщині, де під час губернської конференції профспілок, незважаючи на численну антибільшовицьку опозицію (31 з 75 делегатів), було обрано однопартійне більшовицьке бюро. Меншовиків вдалося витіснити також з керівництва галузевих об'єднань «Голки», торговельно-промислових службовців та залізничників⁸⁵.

І тільки в Катеринославському губернському міжспілковому об'єднанні представникам правлячої партії не вдалося добитися монопольного представництва. Проте її члени переважали в усіх галузевих правліннях, за винятком торговельно-промислової спілки, делегати якої віддали 144 голоси більшовикам, 114 — РСДРП і 5 — групі «Єдність»⁸⁶.

Перемозі більшовиків сприяв ідеологічний і організаційний розпад інших соціалістичних партій. Навесні 1920 р. до складу КП(б)У ввійшли ліві групи українських есерів та єврейських соціал-демократів. Успіх ще більше розпалив диктаторські устремління більшовиків. Для боротьби з політичною опозицією правляча партія вдалась до вже випробуваних заходів репресивного тиску.

Перша хвиля репресій розгорнулася в Україні у лютому 1920 р. Її ознаменували показовий суд над головою юзівської спілки металістів, членом РСДРП Лазарєвим та закриття органу цієї партії — газети «Наш голос»⁸⁷. Головного удару по соціал-демократах було завдано в березні 1920 р. З метою їх політичної ізоляції органи Всеукраїнської надзвичайної комісії провели масові арешти серед членів РСДРП. Обґрунтуванням для репресій став вирок революційного трибуналу у справі київських меншовиків від 23 березня 1920 р. Формально цей процес був оголошений як суд над політичною діяльністю лідерів Уцентропрофу під час денікінського режиму, але фактично він перетворився на шельмування демократичних принципів парламентаризму і політичної незалежності профспілкового руху⁸⁸.

Суд над київськими соціал-демократами був політичним спектаклем, організованим з метою розпалювання масового антименшовицького психозу. Надії більшовиків на підтримку державних інсинуацій з боку робітничого класу повністю виправдалися. Незабаром після закінчення судового розгляду київська газета «Червона правда» повідомила про схвалення вироку революційного трибуналу багатьма профспілковими організаціями України⁸⁹.

Упередженість громадської думки щодо соціал-демократів дала можливість розгорнути широку кампанію репресій. За вказівками ЦК КП(б)У в

Україні готувалися масові показові суди над меншовиками. Всі політично неблагонадійні особи бралися на облік органами ЧК. За ними встановлювалося постійне стеження, збиралася компрометуюча інформація про їх політичну діяльність під час громадянської війни.

Незважаючи на переслідування влади, соціал-демократи продовжували боротьбу за незалежність профспілкового руху. Активізувавши підпільну роботу, вони створювали партійні фракції в профспілках і в травні 1920 р. домоглися часткового реваншу. Повністю під впливом меншовиків опинилися профспілки Олександрівська. Члени РСДРП були дуже популярними на деяких підприємствах Маріуполя, а також серед робітників Новоросійського заводу в Юзівці. За резолюцію меншовиків проголосувала третина делегатів безпартійної робітничої конференції, що відбулася 27 червня 1920 р. у Катеринославі. Активно підтримали соціал-демократів робітники Кременчука. Меншовицьке керівництво було встановлено майже в половині профспілкових організацій цього повіту, зокрема у робітників хімічної, будівельної й деревообробної промисловості, а також медичних працівників. Багатопартійний склад повітових правлінь було обрано в профспілкових об'єднаннях металістів, тютюнників, чинбарів, і тільки члени профспілки зв'язківців висунули на керівні посади виключно більшовицьких лідерів⁹⁰.

Намагаючись зупинити зростання меншовицького впливу, правляча партія знову вдалася до репресивних заходів. Опозиційні профспілкові об'єднання неодноразово підпадали під «класові» чистки, які неминуче вели до їх ліквідації. Так, у Кременчуку перереєстрація членів профспілок, проведена в червні 1920 р., закінчилася розпуском ряду профорганізацій — учителів, земських службовців та робітників деревообробної промисловості⁹¹. Одночасно викорінювалися партійні об'єднання РСДРП. У ніч на 19 серпня ЧК провела обшуки і арешти серед лідерів меншовицького руху, які зібралися в Харкові на всеукраїнську конференцію РСДРП⁹². Арешт делегатів дав матеріал для ліквідації місцевих осередків меншовиків.

У першій половині березня 1921 р. організації РСДРП зазнали нового, небувалого за розмірами й нещадністю репресій розгрому. У Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі, Полтаві, Кременчуку, Житомирі, в усьому Донецькому басейні (Бахмут, Юзівка, Маріуполь, Таганрог, Кадіївка, Алчевськ) сотні соціал-демократів було кинуте у в'язницю, меншовицькі партійні організації — заборонено, а майно комітетів РСДРП — конфісковано владою⁹³.

4 березня 1921 р. ВЧК одержала від Політбюро ЦК РКП(б) нову директиву — посилити боротьбу проти соціал-демократів⁹⁴. Через кілька місяців, у липні 1921 р., всеросійська нарада членів агітпропів та їх завідуючих поставила завдання — остаточно ліквідувати вплив меншовиків у кооперативах, радах та професійних спілках. На нараді наголошувалося, що особливу увагу слід приділити профспілкам хіміків, друкарів, радянських службовців і харчовиків, які перебували під впливом меншовиків-незалежників⁹⁵.

До кінця 1921 р. правлячій партії в основному вдалося розгромити останні форпости соціал-демократичного впливу. Проте боротьба за остаточно більшовизацію профспілкового руху продовжувалася до 1923 р. Так, у лютому 1922 р. був ліквідований один з останніх осередків меншовицького впливу — правління катеринославської професійної спілки друкарів⁹⁶.

У 1922 р. головні зусилля влади були спрямовані на попередження нового відродження розгромлених об'єднань РСДРП. Саме превентивну спрямованість мали рішення політбюро ЦК РКП(б) від 30 січня 1922 р. про заборону приймати меншовиків на роботу в профспілкові органи і відправлення в Москву найактивніших соціал-демократів та від 17 березня того ж року — про організацію українським агітпропом ідеологічної кампанії проти них⁹⁷. Ці заходи фактично позбавляли РСДРП можливості поновлення їх легалізації*.

Наступні репресії, проведені за вказівкою В. І. Леніна від 21 січня 1922 р. проти соціал-демократів, були спрямовані головним чином проти молодіжного меншовицького руху, який виник після розгрому РСДРП і розпу-

ску променшовицьких партійних центрів. Безпосередню участь у репресіях брали і члени профспілок. Зокрема, за вказівкою політбюро ЦК КП(б)У від 23 липня 1923 р. до складу центральної комісії по боротьбі з меншовиками поряд з секретарем ЦК КП(б)У Е. І. Квірінгом і членом колегії ГПУ В. Балицьким було призначено секретаря комфракції Укрпрофбюро⁹⁸.

Таким чином перші цеглини у фундамент більшовицької диктатури були закладені вже на завершальному етапі громадянської війни. Придушення меншовицької опозиції дозволило правлячій партії ліквідувати незалежність робітничого руху. Засобом цього політичного акту була насильницька більшовизація профспілкових об'єднань, яка в умовах однопартійної диктатури дорівнювала їх одержавленню. А створення важелів політичного маніпулювання класом найманих працівників дало змогу комуністичній партії з часом здійснити й приборкання дрібних власників.

¹ Гриценко А. П. Українські робітники на шляху до творення національної держави. 1-й всеукраїнський робітничий з'їзд 11 — 14 (24 — 27) липня 1919 р. — Історичні зошити. — № 5. — Київ, 1992; Р е с н т О. П. Робітництво України і Центральна Рада. — Історичні зошити. — Київ, 1993.

² М о в ч а н О. М. Придушення меншовицької опозиції у профспілковому русі України (1920 — 1924 рр.) — Укр. іст. журн. — 1993. — № 2 — 3. — С. 37 — 48.

³ П о л я к о в И. А. Революционное движение в Горловско-Шербиновском районе Донбасса (Воспоминание). — Летопись революции. — Харьков, 1923. — № 3. — С. 13.

⁴ Г р и ц е н к о А. П. Робітничі фортеці соціалістичної революції. — Київ, 1965. — С. 25 — 27.

⁵ К р е й з е л ь Ю. Из истории профессионального движения г. Харькова в 1917 г. — Харьков, 1921. — С. 8.

⁶ Р а д ч е н к о А. Робітничі класи і профспілки. // Матеріали з історії професійного руху на Україні. — 36. 1. — Професійний рух 1917 року. — Харків, 1918. — С. 10 — 11.

⁷ Г р и ц е н к о А. П. Робітничі фортеці соціалістичної революції. — С. 188.

⁸ Т а м ж е. — С. 3.

⁹ Т а м ж е. — С. 45, 46, 47.

¹⁰ Г р и ц е н к о А. П. Фабрично-заводские комитеты Украины. — Рабочий класс и рабочее движение в России. // Материалы научной сессии, состоявшейся 3 — 5 июня 1962 г. в Киеве. — М., 1964. — С. 263 — 268.

¹¹ К о л е с н и к о в Б. Профессиональное движение и контрреволюция: Очерки истории профессионального движения на Украине. — Киев, 1923. — С. 7.

¹² К р е й з е л ь Ю. Рух чорноробів у Харкові в 1917 р. // Матеріали з історії професійного руху на Україні. — 36. 1. — Професійний рух 1917 року. — С. 75 — 78.

¹³ Ч е р н о м а з И. Ш. Рабочий контроль и национализация промышленности на Украине (март 1917 — март 1918 гг.) — Автореферат. — дис. д. и. н. — Харьков, 1969. — С. 22.

¹⁴ К о л е с н и к о в Б. Назв. праця. — С. 18 — 19.

¹⁵ Г р и ц е н к о А. П. Робітничий клас України у Жовтневій революції. — Київ, 1975. — С. 58 — 59.

¹⁶ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. — К., 1983. — С. 72.

¹⁷ Ш у л ь м а н Б. Одеське Центральне бюро профспілок у 1917 році. // Матеріали з історії професійного руху в Україні. — 36. 1. — Професійний рух 1917 року. — С. 72.

¹⁸ Н о в о п о л і н Г. Профрух у Дніпропетровську 1917 р. // Матеріали з історії професійного руху на Україні. — 36. 1. — Професійний рух 1917 р. — С. 158; Ш л о с б е р г Д., Ш и н г а р ь о в І. Професійний рух у Києві 1917 р. — Т а м ж е. — С. 137, 141.

¹⁹ Г р и ц е н к о А. П. — Робітничий клас України у Жовтневій революції. — С. 125, 61.

²⁰ Т а м ж е. — С. 119, 58.

²¹ М а с л о в К. Українські залізничники за Жовтневу революцію // Матеріали з історії професійного руху в Україні. — 36. 1. — Професійний рух 1917 р. — Стор. 128.

²² Н о в о п о л і н Г. Назв. праця. — С. 159 — 162.

²³ Ш у л ь м а н Б. Назв. праця. — С. 179 — 189.

²⁴ К р е й з е л ь Ю. Рух чорноробів у Харкові в 1917 р. — С. 72.

²⁵ Т а р н о в с к и й Н. Возникновение и первые шаги большевистской организации на Подоліи. — Летопись революции. — 1923. — № 5. — С. 216.

²⁶ Ш у л ь м а н Б. Назв. праця. — С. 179.

²⁷ Ш л о с б е р г Д., Ш и н г а р ь о в І. Назв. праця. — С. 142.

²⁸ Ш у л ь м а н Б. Назв. праця. — С. 179.

• Прізвища інших не вказані.

²⁹ Ж у к о в с к и й И. Подготовка Октября на Екатеринославщине. — Летопись революции. — 1926. — № 1. — С. 39.

³⁰ Г а м р е ц ь к и й Ю. М. Про чисельний склад більшовиків на Україні в 1917 р. — Укр. іст. журн. — 1962. — № 5. — С. 18 — 20.

³¹ Тарновский Н. Возникновение и первые шаги большевистской организации на Подолни. — С. 212; Михайлов Г. К истории Октября на Волыни. — Летопись революции. — 1926. — № 2. — С. 68.

³² Курас И. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К., 1973. — С. 126.

³³ Гриценко А. П. Робітничі фортеці соціалістичної революції. — С. 60 — 64.

³⁴ Гриценко А. П. Робітничий клас України у Жовтневій революції. — С. 60 — 61.

³⁵ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. — С. 83.

³⁶ Маслов К. Назв. праця. — С. 130 — 131.

³⁷ Гамрецький Ю. М. Назв. праця. — С. 22; Його ж. Більшовики та їхні політичні противники на Україні в 1917 р.: Співвідношення сил. — Укр. іст. журн. — 1987. — № 11. — С. 66.

³⁸ Поляков И. А. Назв. праця. Летопись революции. — 1923. — № 3. — С. 61.

³⁹ Новополин Г. Назв. праця. — С. 169.

⁴⁰ Колесников Б. Назв. праця. — С. 31.

⁴¹ Там же.

• Свобода коаліцій, асоціацій чи об'єднань — право трудящих на створення професійних спілок, вільний вступ до них, а також на самостійну діяльність цих організацій поза втручанням державних властей і підприємницьких об'єднань.

⁴² Киселев А. Ф. Профсоюзы и Советское государство (Дискуссии 1918 — 1920 гг.) — М., 1991. — С. 74.

⁴³ I всероссийский съезд профессиональных союзов. 7 — 14 января 1918 г. Полн. стенографич. отчет. — М., 1918. — С. 11.

⁴⁴ Крейзель Ю. Профессиональное движение и австро-германская оккупация. — К., 1924. — С. 10.

⁴⁵ Наш юг. — 14 апреля 1918 г.

⁴⁶ Крейзель Ю. Профессиональное движение и австро-германская оккупация. — С. 26 — 27.

⁴⁷ Колесников Б. Профессиональное движение и контрреволюция. — С. 79 — 81. • Фабзавкоми не мали статутів, які визначали б права та обов'язки їх членів, а також форми і характер діяльності, організацію матеріальних фондів тощо.

⁴⁸ Крейзель Ю. Профессиональное движение и австро-германская оккупация. — С. 19.

⁴⁹ Бюллетень I всеукраинской конференции профсоюзов. 26 мая 1918 г. — Б. М., Б. Г. — С. 3.

⁵⁰ Бюллетень № 1 совещания профессиональных союзов Юга России. — Харьков, 5 авг. 1919 г.

⁵¹ Див.: Первая всеукраинская конференция профессиональных союзов. 21 — 27 мая 1918 г. — Харьков. — 1924.

Влітку 1918 р. українські підприємці утворили ряд промислових спілок — «Угсоюз», «Антрацитсоюз», «Сометал», «Поюг», «Озиф», «Заводсоюз» та Харківську раду з'їздів гірничопромисловців.

⁵² Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 — початок 1919 р.) — Історичні зошити. — К., 1993. — С. 28 — 29.

⁵³ Крейзель Ю. Профессиональное движение и австро-германская оккупация. — С. 204 — 205.

⁵⁴ Там же. — С. 271.

⁵⁵ Христюк П. А. Українська революція. — Замітки і матеріали до історії. 1917 — 1920. — Т. 3. — Б. М. — 1921. — С. 8.

⁵⁶ Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 — початок 1919 рр.) — С. 49 — 58; Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносів Ю. О. Історія України. Матеріали для підручників для 10 — 11 класів середньої школи. — К., 1992. — С. 96 — 100.

⁵⁷ Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносів Ю. О. Назв. праця. — С. 86.

Розстановку політичних сил на з'їзді засвідчує склад керівного Робітничого центру, обраного переважно з представників російської та єврейської соціал-демократії, які мали близькі політичні погляди на майбутнє України. Так, з 25 членів центру було 15 меншовиків і бундівців, 5 російських есерів і 5 представників українських національних соціалістичних партій.

⁵⁸ 1918 — 1919 гг. в профдвижении Украины. — Харьков, 1925. — С. 29.

• На початку 1919 р. до цих суперечностей додалися розбіжності у поглядах на політичний устрій України. На Трудовому конгресі більшість делегатів, яка репрезентувала представників проукраїнських професійних спілок залізничників і поштово-телеграфних працівників, що були під впливом УСДРП, висловила повну довіру Директорії і проголосувала за цілковиту передачу влади цьому органу. Решта делегатів визнала заслуги Директорії у поваленні гетьманського режиму, але виступила проти встановлення її диктатури. Зокрема, меншовики, есери і бундівці голосували за надання владних повноважень Трудовому конгресу, а прихильники більшовиків, ліві українські есери і соціал-демократи віддали свої голоси радам робітничих депутатів.

⁵⁹ Крейзель Ю. Профессиональное движение и австро-германская оккупация. — С. 171 — 175.

⁶⁰ Колесников Б. Назв. праця. — С. 130.

⁶¹ Там же. — С. 132.

- ⁶² Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносов Ю. О. Назв. праця. — С. 81.
- ⁶³ Винниченко В. Відродження нації. — Ч. III. — Київ — Відень, 1920. — С. 204.
- ⁶⁴ Маються на увазі більшовики та українські соціал-демократи.
- ⁶⁵ Колесников Б. Назв. праця. — С. 148 — 149.
- ⁶⁶ Волин С. Меншевики на Україні (1917 — 1921). — Вермонт, 1990. — С. 76.
- ⁶⁷ 1918 — 1919 гг. в профдвижении Украины. — С. 139.
- ⁶⁸ Колесников Б. Назв. праця. — С. 148 — 149.
- ⁶⁹ Цит. за Волин С. Меншевики на Україні (1917 — 1921). — С. 77.
- ⁷⁰ Бюллетень № 2 совещания профсоюзов Юга России. 4 авг. 1919 г. — С. 3.
- ⁷¹ Бюллетень № 3 совещания профсоюзов Юга России. 5 авг. 1919 г. — С. 3 — 4.
- ⁷² Реент О. П. Крах кірстовщини. — Укр. іст. журн. — 1989. — № II. — С. 25 — 35.
- ⁷³ Павлов Н. Профсоюзы и крестьянское производство. — Набат. — 1919. — 5 мая.
- ⁷⁴ Там же.
- ⁷⁵ Шулман Б. Назв. праця. — С. 179; Новополін Г. Назв. праця. — С. 163; Колесников Б. Назв. праця. — С. 316.
- ⁷⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 67, арк. 16.
- ⁷⁷ Там же.
- ⁷⁸ Там же, спр. 70, арк. 35.
- ⁷⁹ Там же, арк. 24; спр. 490, арк. 170.
- ⁸⁰ Там же, спр. 1139, арк. 173.
- ⁸¹ Там же, спр. 456, арк. 74; спр. 411, арк. 204; спр. 490, арк. 172.
- ⁸² Там же, спр. 225, арк. 95.
- ⁸³ Там же, арк. 40.
- ⁸⁴ Там же, спр. 195, арк. 59.
- ⁸⁵ Там же, арк. 43 — 44, 57.
- ⁸⁶ Там же, арк. 62.
- ⁸⁷ Там же, арк. 57, 96; спр. 225, арк. 95.
- ⁸⁸ Див: Кокін С. А., Мовчан О. М. Ліквідація більшовиками правосервіської і меншовицької опозиції в Україні в 1920 — 1924 рр. — Історичні зошити. — К., 1994. — С. 12 — 23.
- ⁸⁹ Червона правда. — 1920. — 5 квітня.
- ⁹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 195, арк. 181, 214, 244, 264; спр. 201, арк. 150.
- ⁹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України, ф. 2605, оп. 1, спр. 49, арк. 16 зв.
- ⁹² На защите революции: из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии. 1917 — 1922 гг. // Сборник документов и материалов. — К., 1971. — С. 215.
- ⁹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 19, арк. 235.
- ⁹⁴ Ленин и ВЧК (1917 — 1922 гг.) // Сборник документов и материалов. — М., 1975. — С. 464.
- ⁹⁵ Подболотов П. А., Спириин С. М. Крах меньшевизма в Советской России. — М., 1988. — С. 177.
- ⁹⁶ Там же. — С. 191.
- ⁹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 29, арк. 22, 53 зв.
- * Перший крок, спрямований на заборону легальної діяльності РСДРП в Україні, було зроблено 4 жовтня 1920 р., коли ЦК КП(б)У не дозволив висувати меншовицькі списки під час виборів у ради (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 8, арк. 80).
- ⁹⁸ Там же, спр. 41, арк. 37 зв.